

ישיבות המוסר נוסח נוברדוק (ישיבות „בית יוסף“)

בקובץ „חמישים סיפורים“ (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז) מספר שמואל בן-ארצי¹ על אחת הישיבות של אנשי תנועת המוסר (באידיש: מוסרניקעס) שהתקיימו בפולין היהודית עד לחורבנה. הצעירים שבישיבות אלה (מגיל ארבע-עשרה ומעלה) חתרו יומם ולילה להגיע ל„שלמות“.

מחשבה אחת מילאה את מוחם: איך להתגבר על היצר המפריע לאדם למלא את חובתו בעולם. היתה זאת חבורה של צעירים „מבקשים“ ו„עובדים“, שהתעמקו בבירורי המידות ושעשו פעולות תדירות של „שבירת הרצון“ ושל „הפקרות“, כלומר של הפקרת קניני העולם הזה. דוגמאות ל„קבלות“ של „הטבה“ שקיבל על עצמו אחד הצעירים: לא להוציא מלה מן הפה שלא במחשבה תחילה; לא להביט בראי; לא לדבר עם נשים; ללמוד מוסר בבית הקברות. לכל אחד מן הצעירים היה „פנקס הערות“ שלו, שבו רשם את ה„קבלות“ שקיבל על עצמו, ו„פנקס פעולות“ שבו רשם את הפעולות שפעל „באמיצות“, כלומר פעולות שדרוש להן אומץ לב מדי יום ביומו. מסופר שם על צעיר אחד שהאריך בתפילת הערב בהתפעלות עד שעה שלוש לאחר חצות הלילה, וכשבדקו את מעמד רגליו מצאו את המקום רטוב מזיעה ודמעות. חדשים רבים לא היו הצעירים מצחצחים את נעליהם מחשש של הטיפות ויהירות, ומגבעותיהם היו מקומטות ומלוכלכות. פעולותיהם היו מכוונות לשבור את יצר הכבוד ואת התאוות, שלא לתת למנוול הפנימי שבאדם להתחמק, לבדוק את ההתגברות על הכבוד והתאוות שהיתה קדושה באמת מתוך הכרה באפסותם של הכבוד

1 בסיפור „שבת“, וכן בסיפור „צבי בעל המוסר עולה לארץ“, שנדפס בהמשכים ב„הצופה“ סוף אלול תשכ"א—תשרי תשכ"ב. כל הדברים הבאים לקוחים חשני הסיפורים האלה.

ישיבות המוסר

147

והתאוות, ושלא תהיה ההתגברות מהולה בצביעות. דרי הסביבה היו רגילים כבר ל"שגעונותיהם" של בחורי הישיבה שמהתייפות שקטה גבר קולם מרגע לרגע עד שנהפך לזעקת "הצילו" של טובע בים. בחור כזה היה מטיל אימים בצעקו כעקוץ עקרב את "פסוקו" מתוך אחד מספרי המוסר כדי להתגבר על התאוה הרוצה להטותו מדרך המוסר ולטרדו מן העולם. רק לאחר שהיה מרגיש שטיהר את עצמו מחלאת העולם הזה היה נרגע. ידעו בני הישיבה שהשטן משסה באדם הצעיר את שני כלביו העזים ביותר: את התאוה ואת הכבוד ושעליו להיאבק בהם; שבהגיע הצעיר לגיל שבע-עשרה מתחילים החיים ה"בעל-ביתיים" למשוך את לבו במיוחד, ושידו של היצר נטויה גם על "המבקש" ועל "העובד" השקועים בשבירת הרצון ובפעולות של "הפקרות", ועלול בן ישיבה לעזוב את מקום התורה בגלל כפתור אחד שנשר מבגדו. צר הוא השביל שמהלך בו "המבקש", ועמוקה היא התהום הפעורה לפניו, וקשה היא העבודה בכור-המצרף של הנשמות המטהר אתן מסיגי העולם הזה, וגדול החשש שמא יתעורר אותו עולם דחוי ורדום שלא נעקר מן האדם כליל, כי לעתים מתפרצים כוחות הנפש ונוקמים את נקמת הדיכויים הממושכים, ואז הפעולות החזקות, בירורי המידות, שבירת הרצון וכו' נשטפים עם הזרם והם כלא היו והאדם מאבד את עולמו. כל אחד מן הצעירים שירד ממדרגתו, שהשתלטה עליו חולשת אנוש בשעות של קטנות המוחין היה מדבר אל עצמו ומוכיח את עצמו: איך נפלת! כיצד אתה מצדיק את התנהגותך? וכדומה.

תלמידי הישיבה נשמרים ממחשבות פיגול, מסתפקים בלחם לאכול ובגד ללבוש, מתרחקים מן העישון ואין נוהגים להתחתן לפני גיל שלושים. על התלמידים ממונה משגיח המתחקה על אורח חייהם, העוקב בעיניו החדות אחרי כל תנועותיהם והמוכיחם בדברים, וראשי הישיבות היו דואגים לשמור על בריאות גופם.

עולם מלא בכיות וצעקות מתוך כאב היה עולם הישיבות של תנועת המוסר. ניגונם של אנשי המוסר ניגון עצוב היה, אך בתוך העצבות היתה שמחה עמוקה. הם הקדישו זמנים למשא ומתן מוסרי (בירוזה בלע"ז), לשיחות מוסריות ב"ועדים" ולאסיפות של ערבי ראשי חדשים. כשאחד מעיר הערות מוצלחות במשא ומתן המוסרי הפומבי הוא מפחד תמיד מפני אותה הנאה כמוסה הכרוכה בהצלחה. אך שמחה אפפה את הנשמה אחרי

ההתגברות על היצר ואחרי רשימת „הפעולות” בפנקס, ושמחה היתה שורה שם בחגים ומעגל בתוך מעגל רקדו ושרו בני הישיבה. וגם בעצבות, בבכיות ובניגון העצוב היתה שמחה פנימית, שמחת הנצחון על הקטנוניות של העולם.

בני הישיבה אינם שואפים רק לשלמות עצמם אלא גם לזכות את הרבים, והכל נעשה מתוך מתח של ביקוש, מתוך קבלת עול העבודה ומתוך בדיקה דקה מן הדקה של כל פעולה ופעולה שמא התגנב לתוכה משהו מן הצביעות, מהעמדת הפנים והתגנדרות.

בישיבות של תנועת המוסר היו מקיימים את ה„שולחן ערוך” על כל חומרותיו והיו לומדים גמרא, פוסקים ותוספות (גפ"ת) בהתמדה. אולם הם לא העריכו את ההתנצחות בהלכה והתנגדו לתאוות הכבוד של החריפים והבקיאים בגפ"ת הרוצים להיות רבנים מפורסמים ונפשם חושקת בכבוד מדומה. הוטל שם על בן הישיבה להתגבר על הביישנות ועל סלידתו מפעולות לפני קהל רב. שומה עליו שלא להסתפק בפעולות קטנות כגון הבאת דלי לבית המרקחת שייצקו לחוכו שמן קיק בשתי פרוטות וכדומה (כדי להכריזו במעשים משונים כאלה על אפסותו של העולם הזה), אלא עליו לקבל על עצמו שלא להתחשב כלל ברגישותו, להעז ולהכריז בפומבי על דברים אישיים ביותר.

תפילתם של בני הישיבה תפילה בהתפעלות היתה. בשעות של חולשה היו נלחמים בעצמם, ובאימוץ קרבים ובקמיצת מצח ובהידוק עפעפיים עד לכאב התגברו על כל מחשבה מטרידה. הראש עמד להתפוצץ מרוב לחץ, וקירות הבית התנועעו, ואימה הקיפה את הלב מפני תחבולות היצר, והאדם החזיק מעמד.

קשה ביותר היה הדבר לצעירים הרגישים לעמוד בנסיון הפומבי, ויש שלא יכלו לעשות פעולות באמיצות בפני הקהל, וכשהיו מנסים לעשותן היתה הקרקע נשמטת מתחת רגליהם. הם איבדו את תחושת המקום והיו כמרחפים באוויר, רצו לומר מה שקיבלו על עצמם לומר בפני הקהל, וקולם לא נשמע אפילו לעצמם.

היו צעירים שהתחייבו ל„שבת” היינו להישאר בישיבה כל ימי חיהם (קיצור של הפסוק „שבת בבית ה' כל ימי חיי”), והיו שנשארו שם שנתיים או שלוש ואחרי כן חזרו לחיים הרגילים.

טענותיהם של המתנגדים ל"טכניקות"

מתנגדיהם של חוגים מסוג זה שואלים: היש שיטת עבודה פנימית, טכניקה נפשית שבאמצעותה מגיעים לשלמות? נגד ההולכים בדרך המאמץ הם מדגישים שמאותו הרגע שאנחנו מתכוונים למטרה נפשית מסוימת וחותרים להגיע אליה אנו נעשים כבולים על-ידי המטרה ומחטיאים את המטרה¹. הממשות הנפשית (והקוסמית) אינה מתגלית לאדם באמצעות הטכניקות, ואי אפשר לכבוש אותה במאבק קשה. ההתחברות עם הממשות אינה אלא שקיפות: שקיפות של האדם לגבי עצמו (שהוא מוכן להיות שקוף לעצמו), שקיפותו לגבי הזולת (שיהיו בני אדם השייכים לקיבוץ מסוים של אנשים מוכנים להשתקף זה בזה, שיהיו בבחינת ראי זה לזה), ובעיקר שקיפותו לגבי עולם ומלואו (שיהיה מוכן שתשתקף בו המציאות העולמית), ועל-ידי כך יינצל מן ההשלכות של האני הפרטי או הקיבוצי. אנו פותחים את עצמנו לקבל את הממשות, ואז אין אנחנו ישנים ולא ערים למחצה. מלבד הכוננות (להיות מוכן תמיד) לשקיפות אין שיטות עבודה העשויות להביא לזירוז התהליך של ההשתחררות הפנימית. וכך אמר מורה הזאן הוואנג פו²: „ככל שתעסיקו את עצמכם בכלים, באמצעים, תהיו תלויים תמיד בכלים, באמצעים. אל תוציאו את כוחותיכם לריק!" אנו מבקשים אמצעים כדי לבנות גוף שיהיה נושא התהליך של התחברותנו עם הממשות, ועל-ידי כך אנו רק מכניסים את עצמנו במלכודת של האני. הדרך הנכונה היא להיות משוחרר מן האני, לחיות כמו „שושנות השדות", ולהשתחרר מאי-השקט שבנפש. שיחרור זה שכל אחד מאתנו חש לעתים באופן אינטואיטיבי מה טיבו, הוא מעבר לכל טכניקה נפשית.

1 ההתנגדות לדרך המאמץ ידועה לנו ממקורות שונים, לדוגמה מתורתם של מורי הזאן בסין וביפאן שממנה באו הדברים שבסעיף זה. עיין להלן בפרק על הזאן-בודהיזם.

2 בן המאה התשיעית לספירה.

אין להתנגד לטכניקות כשלעצמן אם הן מוגבלות לענינים מוגדרים. דיאטיטיקה, מלאכות, אמנויות וכו' טובות הן, אבל אם חסידיה של איזו טכניקה שהיא נוטלים על עצמם את התפקיד להביא אותנו באמצעותה לממשות, עלינו לומר: אין מגיעים לממשות על-ידי פעולה רצונית קבועה מראש. כל פעולה שהרצון פועל על „עצמו“, תהי מחוכמת כאשר תהיה. עדיין יש בה הצטברות אנוכיות. אדם מתוח המוטרד על-ידי אלף דאגות יומיומיות נראה לנו, ללא ספק, עומד לפני קשיים פנימיים יותר מזה ששוחרר חלקית על-ידי טכניקות מסוימות, אבל המאבק בין יסודות נפשיים מנוגדים הנאבקים זה עם זה ללא הרף בהולך בדרך המאמץ עשוי להביא לידי השתלטותו של אי-סיפוק עמוק בנפש. מוטב להיות שקוף, להניח לחוויה לבוא מאליה, ולא להכריח את החוויה לבוא אלינו, כי הבאתה של חוויה בכוח הרצון מחזקת את האני. נניח לחוויותינו שתבואנה בלי מאדיטציה מצדנו, וכך יינתן לנו לרדת עד לשרשיהן האחרונים של בעיותינו, עד למקום שבו הבעיות מתבטלות מאליהן. אז נכיר שבעצם לא היו כל בעיות, ושיצרנו לעצמנו בעיות מדומות, ובדרך זו נתקרב לשיחרור הנפש. אם אנחנו סובלים, עלינו לראות את הסיבות הממשיות של הסבל, ולא להרחיק את הסבל על-ידי אמצעים בעלי השפעה חולפת שסופם להגביר את הסבל, אלא עלינו להניח לסבל שיתקיים למען נכירנו יותר, ועל-ידי כך יתבטל מאליו.

בהתבהרות האמיתית של ההכרה הבאה אלינו יותר מאשר אנחנו הולכים אליה, מתגשם טוהר בלתי אמצעי, שלום פנימי, גילוי החוק של המשחק אחרי סילוקו של המכשול שבחשיבת עצמנו למנהלי המשחק. במקום המאמץ להגשים את עצמנו ינחה אותנו חוסר המאמץ. אין להתיר את הסבך של האני באמצעות מאמץ רצוני, אלא הסבך מתיר את עצמו כענן הנעלם בשמים הכחולים. סוף סוף גם הענן היה חלק מן השמים הגדולים, אלא שנפרד מהם ונעשה ענן, וההפרדה נתקבלה ונתקדשה. האני הענן לא יתחבר לשמים על-ידי פעולה. הוא לא ייעלם ולא יתבטל, כי לא היה קיים מעולם, כי עלינו לדעת שמה שאנו מכנים בדרך כלל בשם קיום הוא כמעט תמיד תחליף לקיום. האני הענן נעשה כאילו לאישיות, התנפת, לעתים מעבר לממדיו, עד שהסתיר את עין השמש, אבל קיומו הוא מדומה, והשמים הגדולים חוזרים להיות מה שהם באמת.

טענותיהם של המתנגדים לטכניקות 151

לפנינו שתי דרכים: דרך המאמץ (שיטות העבודה)³ ודרך הכוננות (להיות מוכשר לשקיפות). חושבים שיש אדם הנוטה לאדישות ולאדם כזה חשוב שילך בדרך המאמץ, ויש אדם הנוטה להשקיע את עצמו במאמצים ומוטב לו לבחור בהרפיה ולהיות מוכן לשקיפות. אך אין לסמוך על רעיונות מסוג זה „המתקבלים על הלב“, כי מה על הדור כולו הנוטה מצד אחד להיות טרוד ובהול, ומן הצד השני להיות אדיש ולא־איכפתי, ויש להביאו להרפייה ולמאמץ גם יחד. זה פאראדוקס, אבל הרבה פעמים הפאראדוקס הוא האמת. הרי גם היות האדם טרוד ביותר ואדיש ביותר כאחד הוא סתירה, ואף על פי כן אנחנו עדים לקיומו של המצב הזה. השאלה אינה מאמץ ומאבק או הרפיה ושקיפות, אלא עיקר התיקון הוא בשינוי הכיוון של המאמץ ובשינוי הכיוון של ההרפיה, שהמאמץ יהיה בעל תוכן ולא יהיה לו אופי של השכחה עצמית או של תחליף, ושההרפיה תהיה בעלת תוכן ולא תהיה בבחינת פאסיביות לא־איכפתית⁴.

3 על אף ההבדלים שבין החוג של ישיבות נוברדוק לבין חוגו של גורדייב, הרי יש בהם צד שווה. שניהם שאפו להגיע לשלמות באמצעות מאמצים קשים. לשניהם היו שיטות עבודה, „טכניקות“ נפשיות, שבעזרתן הביאו את האדם להיות ער תמיד ולהחזיק את חיי נפשו בידיו.

4 סיטואציה דומה קיימת בבעיית הספונטאניות. התרבות הרציונאליסטית האירופית של המאות האחרונות פגמה בספירה של הספונטאניות שעל ערכה הרב עמדו בעיקר חכמי הטאואיזם בסין. הספונטאניות נדחתה מפני התכניות והתכנון, וכמעט שנהרסה כליל. אחת המשימות של העתיד תהיה החזרת הספונטאניות של האדם למקומה. אבל נשקפת כאן סכנה שיחליפו את הספונטאניות (ששרשה בספירה העל־אנושית) בשרירות לב אנושית ובבהמיות, והשרירות האנושית נופלת מן הבהמיות, כי היא אנושית־רק־אנושית, והספירה הזאת ירודה היא מן הספירה הבהמית משום שהיא מסובכת. תנועות מסוג תנועת הביטניקים וכדומה הן מחאות נגד ההפרזה בתכניות ובתכנון, ויש בהן רמז למפנה שיחול בעולמו של האדם בעתיד בכיוון של הספונטאניות, אבל כל עיקר של תנועות אלה בבהמיות ובשרירות הלב, ואנחנו מצפים לחידוש הספונטאניות אך לא לחידוש הבהמיות האנושית.